

Artykuły recenzyjne
i recenzje

*Artykuły recenzyjne
i recenzje
Artykuły recenzyjne
i recenzje*

Marek Jurkowski

Uniwersytet Śląski w Katowicach

marek.jurkowski@us.edu.pl

 <https://orcid.org/0000-0002-8005-5524>

Apologia sroki albo August i dziedzictwo optymatów

[Rec. *The Alternative Augustan Age*, eds. Kit Morrell, Josiah Osgood, Kathryn Welch, New York 2019]

Abstrakt: Przedmiotem artykułu recenzyjnego jest praca zbiorowa *The Alternative Augustan Age*. Jej autorzy intencjonalnie nie koncentrują narracji na samym Augustu, zwracając uwagę m.in. na republikańską metrykę części inicjatyw cesarza. Te, w których zdawał się on podążać śladami wytyczonymi przez Sullę, Pompejusza i Katona Utyceńskiego, omówili K. Morrell i P. Hay. Choć nie wszystkie przywołane przez badaczy analogie znajdują równie solidne oparcie w źródłach, *en masse* rzucają interesujące światło na kwestię stosunku Augusta do tradycji republiki.

Słowa kluczowe: August, republika, L. Korneliusz Sulla, Gn. Pompeusz Wielki, M. Porcjusz Katon

Droga do władzy i długotrwałe rządy Augusta należą do fragmentów historii antycznego Rzymu budzących największe i niegasnące zainteresowanie. Obliczono, że w 2014 roku, w dwutysiąclecie śmierci „pierwszego cesarza”, w co najmniej 18 państwach zorganizowano ponad 100 wydarzeń o charakterze naukowym¹. Nie dziwi, że autorzy przeważającej części publikacji będących ich pokłosiem skoncentrowali swoją uwagę na osobie i działalności głównego spadkobiercy Cezara. W ogłoszonych równoległe studiach poświęconych ważnym postaciom działającym na przełomie republiki i cesarstwa, jak również zachodzącym wówczas przemianom politycznym, religijnym, kulturowym i społecznym autorzy ujmowali zazwyczaj przedmiot swoich badań w perspektywie związków łączących go z Augustem, względnie wpływu, jaki tenże nań wywarł. Może skłaniać do refleksji pytanie, czy — lub na ile — wspomniane uroczystości rocznicowe wzmogły w nauce tendencję do nadawania czasom działalności naturalnego syna G. Oktawiusza i Atii, siostrzenicy

¹ P.J. Goodman, *Best of Emperors or Subtle Tyrant? Augustus the Ambivalent*, w: *Afterlives of Augustus AD 14—2014*, ed. P.J. Goodman, Cambridge 2018, s. 1.

zwycięzcy spod Farsalos, etykiety „epoki”, „ery” czy też „wieku” Augusta. Horacy (*Carm.* 4, 15, 4) i Swetoniusz (*Aug.* 100, 3)² poświadczają, że geneza tych pojęć tkwi w starożytności. Ich popularność we współczesnej historiografii wydaje się wręcz imponująca. Instruktywny jest tu przykład dziejopisarstwa anglojęzycznego³. Otóż wyrażenie „the age of Augustus” w swojej ekspansji postąpiło tak daleko, że znalazło się, niezgodnie z oryginałem, w tytule amerykańskiego wydania monografii Paula Zankera *Augustus und die Macht der Bilder*⁴. Nierzadko jest ono stosowane jako umownie przyjęty *terminus technicus*, wygodny przy periodyzacji i odzwierciedlający specyficzną cechę podstawy źródłowej: August jest centralnym bohaterem najważniejszych przekazów odnoszących się do epoki narodzin pryncypatu — tak tych jemu współczesnych (Mikołaj z Damaszku, *Res gestae divi Augusti*, Wellejusz Paterkulus), jak i powstałych później (Swetoniusz, Kasjusz Dion). Posługiwanie się pojęciem „wiek Augusta” implikuje ponadto swoisty augusto-centryzm — zaproszenie do postrzegania kilkudziesięcioletniego odcinka dziejów z punktu widzenia jednostki, protagonisty zachodzących w niej przemian.

Ostatnio w środkowisku historyków starożytności zaapelowano, aby przy badaniach nad początkami pryncypatu poszukiwać w źródłach przede wszystkim śladów inicjatyw podejmowanych niezależnie od (lub w opozycji do) Augusta, żeby „wydobyć z cienia” jednostki inne niż on, a także uchwycić we właściwych proporcjach jego własne dokonania. Postulat taki sformułowała niemal nazajutrz po wspomnianych uroczystościach rocznicowych Kathryn Welch z Department of Classics and Ancient History Uniwersytetu w Sydney. K. Welch wysunęła propozycję zorganizowania międzynarodowego sympozjum, na którym wszystkie referaty dotyczyłyby „wieku Augusta”, ale żaden nie skupiałby się bezpośrednio na princepsie. Owocem projektu, w którego realizacji australijskiej badaczce przyszedł w sukurs Josiah Osgood, była trwająca od 13 do 16 października 2016 roku konferencja w Villa Virgiliana w Cuma. Inaugurowała ona nową serię konferencji organizowanych pod auspicjami Vergilian Society of America — *Symposium Campanum*. W 2019 roku nakładem Oxford University Press opublikowano zbiór studiów będący pokłosiem tego wydarzenia. Jego redaktorami są Kit Morrell, Josiah

² Zob. B.W. Breed, *Tua, Caesar, Aetas: Horace Ode 4.15 and the Augustan Age*, „The American Journal of Philology” 2004, 125, s. 245; P. Rehak, *Imperium and Cosmos. Augustus and the Northern Campus Martius*, Madison 2006, s. 77–78.

³ Tylko tytułem przykładu zob. R.M. Ogilvie, *The Roman and their Gods: in the Age of Augustus*, London 1969; A. Kuttner, *Dynasty and the Empire in the Age of Augustus. The Case of Boscoreale Cups*, Berkeley 1995; *The Cambridge Companion to the Age of Augustus*, ed. K. Galinsky, Cambridge 2005; K. Millnor, *Gender, Domesticity and the Age of Augustus: Inventing Private Life*, Oxford 2005; A.W. Lintott, *The Romans in the Age of Augustus*, Chichester 2010.

⁴ Zob. P. Zanker, *The Power of Images in the Age of Augustus*, transl. A. Shapiro, Ann Arbor 1988. Warto zauważyć, że ponieważ analogicznie w angielskim tłumaczeniu tytuł popularnej książki Wernera Ecka *Augustus und seine Zeit* (München 1998) oddano jako *The Age of Augustus* (transl. D.L. Schneider, Malden 2007).

Osgood oraz pomysłodawczyni kampanijskiej konferencji. Publikację, podobnie jak sympozjum, zatytułowano *The Alternative Augustan Age*⁵.

W skład wydawnictwa *The Alternative Augustan Age* wchodzi 20 artykułów poprzedzonych przedmową, w której K. Welch przedstawia okoliczności powstania dzieła. Choć poszczególne rozdziały tematycznie są względem siebie na ogół niezależne, ich twórców łączy pewne założenia metodologiczne i perspektywa badawcza, zaprezentowane w pierwszym, powtarzającym tytuł pracy, rozdziale. W tekście mającym stanowić metodologiczne *credo* wszystkich autorów redaktorzy tomu oraz Hannah Mitchell niedwuznacznie przyznają, że celem książki jest zarówno poddanie — w oparciu o podstawę źródłową — krytycznej weryfikacji wielu zdomowionych w literaturze poglądów na zagadnienia szczegółowe, jak i próba zaoferowania generalnego spojrzenia na epokę — odbiegającego od konwencjonalnego sposobu konstruowania narracji o „wieku Augusta”. Osiągnięciu tego ostatniego ma służyć, jak się zdaje, przestrzeganie przez autorów naczelnej zasady: „move away from an Augustus-centred narrative” (s. 5). Twórcy pracy *The Alternative Augustan Age* chcą zwrócić uwagę na fakt, który nawet metaforycznie zdaje się brzmieć jak truizm, jednak jego uświadomienie niesie z sobą istotne konsekwencje: wbrew temu, co sugerują źródła narracyjne, nie był August w „swojej epoce” postacią wszechobecną. Nieodparte jest wrażenie, że to właśnie taka optyka badawcza skłoniła redaktorów, by występujące w tytule publikacji utarte połączenie wyrazowe „the Augustan Age” uzupełnić oryginalnym w tym kontekście przymiotnikiem „alternative”. Omawiane dzieło nie ma jednak nic wspólnego z „historią alternatywną” czy „kontrfaktyczną”. Jak piszą K. Morrell, J. Osgood, K. Welch i H. Mitchell: „this book seeks to problematize understanding of *the Augustan age* and even to challenge the term itself” (s. 4). Ostatnia deklaracja, czego dowodem tytuł tomu, nie jest tożsama z zaprzestaniem stosowania pojęcia⁶. Warto przywołać jeszcze inną: nie było intencją autorów „to screen Augustus out of history — that would yield a far misleading picture than the ones [narracje skupione na osobie i działalności Augusta — M.J.] we are challenging — but rather to restore the agency and initiative of the many other significant players of the period” (s. 8). W pracy mającej stanowić propozycję nieszablonowej („alternatywnej”) narracji o „wieku Augusta” owemu „wiekowi” intencjonalnie nie wyznaczono cezur chronologicznych (s. 4). Jak uzasadniano, przyjęcie takiego rozwiązania dało autorom możliwość czytelniejszego wyjaśnienia genezy wielu zjawisk charakterystycznych dla epoki narodzin cesarstwa — poprzez odwołanie

⁵ *The Alternative Augustan Age*, eds. K. Morrell, J. Osgood, K. Welch, New York 2019.

⁶ Celna wydaje się uwaga wyrażona w jednej z recenzji pracy: „This volume’s approach asks a provocative question: can be an analysis of the Augustan Age without a focus on Augustus himself? The title of this book immediately evokes the possibilities and difficulties of such a tactic. One might like to look elsewhere (hence ‘Alternative’), but what would they call the period to be examined other than ‘Augustan Age’?”. A.G. Scott, *Augustus Age without Augustus?*, „The Classical Review” 2020, 70, s. 449.

się niekiedy do czasów poprzedzających narodziny G. Oktawiusza (63 rok p.n.e.), podobnie jak ukazania ich następstw — czasem widocznych wyraźnie dopiero na tle wydarzeń rozgrywających się już po śmierci Augusta.

Problematykę zawartych w tomie studiów należy ocenić jako bardzo bogatą. W kilku artykułach poruszone zostały rozmaite aspekty działalności jednostek, które wywarły niewątpliwe piętno na epoce. I tak H. Mitchell podjęła się poszukiwania źródeł niesławy, jaka od starożytności towarzyszyła pamięci L. Munacjusza Plankusa, założyciela Lugdunum i wnioskodawcy uczczenia młodego Cezara mianem „Augusta”. Bohaterem rozdziału napisanego przez Jamesa Tana jest z kolei ważny stronnik princepsa i drugi mąż jego córki Julii — M. Wipsanisz Agryppa. W niejednym punkcie spostrzeżenia H. Mitchell i J. Tana mogą skłaniać do refleksji nad słusznością niektórych powtarzanych w literaturze opinii na temat obu tych aktorów rzymskiej sceny politycznej przełomu republiki i cesarstwa. Zaliczyć do nich trzeba m.in. twierdzenie o rzekomo nadzwyczajnym oportunizmie politycznym Plankusa (niekiedy porównywanego w tym aspekcie do Talleyranda⁷) czy traktowanie Agryppy jako „right-hand man” Augusta. Działalności dwóch innych wyróżniających się indywidualności „wieku Augusta” — G. Asyniusza Polliona i G. Cilniusza Mecenas — poświęcili swoje teksty Joel Allen i Philippe Le Doze. Pierwszy ze wspomnianych autorów kładzie akcent na związki zachodzące między inicjatywami Polliona na polu kultury a światopoglądem i przekonaniem politycznymi inicjatora nadania Atrium Libertatis cech hellenistycznego μουσείον. Drugi podjął się zaś próby wyjaśnienia motywów, które skłoniły Mecenas do wspierania takich talentów, jak Wergiliusz, Horacy czy Propercjusz. P. Le Doze stoi na stanowisku, że tłumaczenie zasług oddanych przez Mecenas poezji łacińskiej przypisywaną mu dążnością do propagowania ideologii rządów Augusta jest dużym uproszczeniem. Jego działalność wiąże za to autor m.in. z ideą, jaka narodziła się pod wpływem nawiązania przez Rzym bezpośredniego kontaktu z królestwami hellenistycznymi: przekonaniem, że ekspansji politycznej powinna towarzyszyć dominacja w sferze kultury. Z problematyką wyrafinowanej literatury epoki łączy się nadto rozdział autorstwa Geraldine Herbert-Brown. Przedmiot rozważań tej badaczki stanowi fragment VIII księgi *Eneidy* (652—662) opisujący przedstawione na tarczy Eneasza wyobrażenie Galów, usiłujących pod osłoną nocy opanować twierdzę kapitolijną. Co frapujące, G. Herbert-Brown analizuje wspomniany passus m.in. w kontekście stosunku Wergiliusza do kraju narodzin poety — Galii Przedalpejskiej.

Dwa inne zawarte w zbiorze studia podejmują zagadnienia związane w sposób bezpośredni z rodzącym się za Augusta męnictwem imperialnym. Megan Goldman-Petri skupiła swoją uwagę na monetach sygnowanych imionami dwóch trium-

⁷ Zob. T.H. Watkins, *L. Munatius Plancus. Serving and Surviving in the Roman Revolution*, London 2019, s. 4.

wirów monetarnych wywodzących się z *gens Antistia* — G. Antystiusza Wetusa i G. Antystiusza Reginusa. Jak wskazuje, numizmaty, na których zostali oznaczeni, są przykładem promowania pod rządami Augusta tradycji pielęgnowanych pieczołowicie przez stare rzymskie *gentes*, stanowiąc jednocześnie płaszczyznę splatania się ze sobą konwencji republikańskich z innowacjami „wieku Augusta”. Dla Eleonor Cowan, odmiennie niż dla M. Goldman-Petri, inspiracją do podjęcia badań był zaledwie jeden typ monetarny. Przywołana badaczka podjęła się próby zinterpretowania — poprzez osadzenie jej w kontekście języka dyskursu politycznego schyłku republiki — ideologicznego wydźwięku legendy LEGES ET IVRA P R RESTITVIT, występującej na aureusie datowanym na 28 rok p.n.e. W świetle ustaleń E. Cowan hasło to zdaje się wyrażać nadzieje i aspiracje żywione przez liczną część stanu senatorskiego po zakończeniu wojen domowych. Do źródeł numizmatycznych, a ściślej emisji zawierających wyobrażenie *clipeus virtutis*, odwołuje się również K. Welch. Przedmiot jej dociekań stanowią aspekty ideologiczne towarzyszące wyróżnieniu, jakim uhonorowano Augusta w 27 roku p.n.e. Jeśli nawet uznać za nieuprawnione próby zestawiania przymiotów wymienionych przez *clipeus* z koncepcją czterech cnót Platona (*Resp.* 4, 426—435), w których to *pietas* (pobożność, poczucie powinności) zdaje się zastępować φρόνησις (mądrość), tę „the most monarchic of Plato’s four” (s. 295), to analiza artefaktów uznawanych za kopie tarczy zdaje się świadczyć, że oryginał doprecyzowywał ową *pietas* jako *pietas erga deos patriamque*. Zdaniem K. Welch honorując Augusta *clipeus virtutis*, senatorowie akcentowali przede wszystkim spoczywające na princepsie obowiązki względem wspólnoty, której tenże przewodzi, i dopiero późniejsza tradycja powiązała złotą owalną tarczę z innymi, „bardziej monarchicznymi” wyróżnieniami.

Do innego zaszczytu przyjętego przez Augusta — tytułu *pater patriae* (2 rok p.n.e.) — odwołuje się w swoim artykule Tom Hillard. W kontekście tego wyróżnienia, jakkolwiek będącego inicjatywą senatu, badacz rozpatruje relacje na linii August — lud rzymski. Jak podkreśla, miano „ojca ojczyzny”, samo w sobie implikujące postrzeganie państwa w kategoriach rodziny, *familia*, mogło budzić konotacje z *pater familias*, podczas gdy różnice semantyczne pomiędzy tym ostatnim terminem a *dominus* (oddawanym niekiedy na grekę jako δεσπότης) nie są jednoznaczne. T. Hillard broni tezy, że poczucie przywiązania *populus Romanus* do niezawisłości politycznej, *libertas*, było znacznie słabsze niż reprezentantów elity społeczeństwa. W jego opinii wielu członków *plebs urbana* z entuzjazmem przyjęło perspektywę stania się „dziećmi Augusta”, dostrzegając w tym dla siebie więcej korzyści aniżeli strat (zjawisko nazwane przezeń „świadomym zdziecinnieniem”, „self-infantilization”). Instytucji skupiającej reprezentantów wspomnianej elity rzymskiego społeczeństwa — senatowi — poświęciła swój artykuł Amy Russel. Badaczka przytacza argumenty na rzecz tezy, że za pryncypatu Augusta przeobrażeniu uległy nie tylko funkcje, lecz także tożsamość senatu. W jej opinii zachował on znacze-

nie jako kolektyw, zaczął je jednak tracić jako zbiór indywidualności (dodać by można: kiedyś mający przypominać „zgromadzenie królów”, por. Plut. *Pyrrh.* 19, 5). A. Russell zwraca uwagę na sposób wyobrażenia senatorów na Ara Pacis Augustae, gdzie jawią się oni jako postacie anonimowe, jak i na dysproporcję między wielkością abrewiacji odnoszącej się do tradycyjnych uprawnień mennicznych senatu a imionami triumwirów monetarnych na numizmatach stołecznej mennicy. Zdaniem autorki w zmienionych warunkach politycznych wczesnego pryncypatu tradycje będące za republiki przede wszystkim własnością poszczególnych senatorskich *gentes* zaczęły współtworzyć zbiorowe dziedzictwo Rzymu. Na innym zagadnieniu, również dotyczącym senatu, mianowicie okolicznościach *lectio senatus* z 18 roku p.n.e., skoncentrował uwagę Andrew Pettinger. Badacz broni tezy, że wbrew często spotykanemu w historiografii stanowisku promotorami przeprowadzonej wówczas redukcji składu kurii byli w istotnej mierze sami *viri clarissimi*.

Trzy inne studia zamieszczone w omawianym zbiorze dotyczą możliwości osiągnięcia w warunkach wczesnego pryncypatu sławy zwycięskiego wodza — co ściśle łączyło się z publicznym uczczeniem sukcesu militarnego. Przedmiotem analizy Carstena Hjorta Langego są tryumfy przyznane osobom nienależącym do rodziny młodego Cezara w latach 28—19 p.n.e. Ostatnim z ośmiu interesujących badacza tryumfatorów był L. Korneliusz Balbus celebrujący swój sukces *ex Africa*. Wedle słów Wergiliuszowej Anny, siostry Dydony, ta właśnie część świata stanowiła *terra triumphis dives* (*Aen.* 4, 37—38). Choć prawo do świętowania zwycięstw w procesji tryumfalnej stało się później na kilka wieków monopolem cesarzy, to jak wskazuje w swoim rozdziale J. Osgood, Afryka pozostała pod rządami Augusta „land of special destiny” (s. 162) i prowincją umożliwiającą swoim prokonsulom wykazanie się talentami w sztuce wojennej. Szanse pierwszych prefektów Egiptu na osiągnięcie i publiczną celebrację własnych wiktorii rozważa Wolfgang Havener. Owym reprezentantom *ordo equester* wraz z zarządem nad bogatym krajem *loco regum* (*Tac. Hist.* 1, 11) powierzono dowództwo nad trzema legionami i towarzyszącymi im kohortami pomocniczymi. Choć po upadku pierwszego prefekta, G. Korneliusza Gallusa, jego następcy toczyli kampanie na obszarze Etiopii i Arabii Szczęśliwej, to August stwierdził po latach, że owe ekspedycje prowadzono *meo iussu et auspicio* (*RGDA* 26, 5). Nimb otaczał jednak w Rzymie nie tylko zwycięskich wodzów, lecz także wybitnych mówców. Jak podkreśla Matthew Roller, przemiany polityczne wczesnego pryncypatu wpłynęły na zmianę przestrzeni, w której *viri clarissimi* rywalizowali ze sobą za pomocą oręża, jakim jest słowo. Ówczesnie z przykładami retorycznego kunsztu można się było zetknąć, inaczej niż w czasach republiki, podczas rozpraw odbywających się przed sądem centumwiralnym. M. Roller, analizując ten fenomen w swoim rozdziale, zwraca uwagę na *passus* z *Dialogus de oratoribus* Tacyta (38, 2), poświadczający, że w czasach historyka żywa była pamięć o wygłoszonej za Augusta przed tym trybunałem mowie Asyniusza Polliona *Pro heredibus Urbi-*

niae, podczas gdy nic nie wiadano, jakoby któryś ze sławnych mówców schyłku republiki, z Arpinatą i Cezarem na czele, występował przed centumwirami. Tytuł mowy Polliona sugeruje, że materią, której dotyczyła, było dziedziczenie majątku.

W dwóch zawartych w tomie studiach podjęto problem reakcji społecznych na sytuacje, w których augustowskie ustawodawstwo ingerowało w prywatną sferę życia obywateli, ze szczególnym uwzględnieniem legislacji normujących kwestie małżeństwa i bezżenności, (bez)dzietności oraz wspomnianego dziedziczenia. Podstawę rozważań czynionych w tym zakresie przez Bronwyn Hopwood stanowi wyjątkowo interesujące świadectwo życia małżeńskiego na przełomie republiki i cesarstwa. Jest nim *laudatio Turiae* — inskrypcja zawierająca fragmenty mowy pogrzebowej, w której *laudator* wysławia przymioty zmarłej małżonki. Ze źródła wyłania się obraz związku, w którym dwoje ludzi, przewyciężając przez lata piętrzące się na ich drodze trudności, zdołało zachować względem siebie dozągonną lojalność, i to pomimo bezdzietności, jaka stała się ich udziałem. Werner Eck pokazuje z kolei, jak inne, niedawno odkryte *testimonium* epigraficzne — napis zawierający fragmenty *lex municipalis* z Troesmis w Mezji Dolnej — rzuca nowe światło na kwestię opozycji wobec ustawodawstwa społecznego princepsa⁸. Choć *lex Troesmensium* powstała między 177 a 180 rokiem n.e., cytowane są w niej teksty prawne z czasów Augusta. Interesujące wydaje się w szczególności to, że w inskrypcji powołano się nie tylko na pewien ustęp *lex Pappia Poppea*, uchwalonej po 1 lipca 9 roku n.e., lecz także na związany z nią *commentarius* z 28 czerwca 5 roku n.e. Choć odnośny fragment jest dość lakoniczny, może nasuwać myśl, że pomiędzy 5 a 9 rokiem liczba paragrafów ustawy (*capita*) została zredukowana, podczas gdy przyczyny zamrożenia projektu muszą budzić refleksję.

W mającym, jak wspomniano, charakter wprowadzenia rozdziale pierwszym redaktorzy publikacji i pomysłodawczyni konferencji z 2016 roku zauważyli: „many of the formative figures of what we call the Augustan age had a worldview and ambitions shaped by the Republic in which they were born [...]” (s. 4). W niejednym z zawartych w zbiorze artykułów autorzy poruszali też problem stosunku Augusta do republiki i wydźwięku haseł anonsujących przywrócenie republiki, którą młody Cezar miał uwolnić *a dominatione factionis* (RGDA 1, 1). W dwóch rozdziałach kwestię relacji Augusta do dziedzictwa republiki podjęto ze szczególnie interesującej perspektywy. Ich autorzy, odsuwając niejako na bok wypowiedzi mogące uchodzić za fragment augustowskiej propagandy, zwrócili uwagę na sytuacje, w których prekursorami pewnych reform politycznych i zabiegów propagandowych, kojarzonych najczęściej z Augustem, byli trzej politycy okresu późnej republiki: L. Korneliusz Sulla, Gn. Pompeusz Wielki oraz M. Porcjusz Katon (Utyceński).

⁸ O okolicznościach odnalezienia wspomnianego *testimonium* zob. W. Eck, *La loi municipale de Troesmis: données juridiques et politiques d'une inscription récemment découverte*, „Revue historique de droit français et étranger” 2013, 91, s. 199—200.

Paul Hay w artykule zatytułowanym *Saecular Discourse. Qualitative Periodization in First-Century-BCE Rome* twierdzi, że można wskazać podobieństwa pomiędzy Sullą a Augustem pod względem sposobu wykorzystania w ich propagandzie idei sekularnej. Badacz porównuje ze sobą dwa teksty dające wgląd w sposób rozumienia przez Rzymian przywołanej koncepcji: fragment biografii Sulli pióra Plutarcha (*Sull.* 7, 3—5) oraz *passus* z *De die natali* Cenzorynusa (17, 5—6). W sposobie zaprezentowania idei sekularnej przez obu autorów zachodzą istotne różnice. Przykładowo biograf z Cheronei informuje, że dzieje ludzkości obejmują osiem wieków, różnych pod względem sposobu życia i obyczajów ludzi. Podaje, że nadejście nowego *saeculum* zapowiada cudowny zwiastun. Cenzorynus pisze o dziesięciu wiekach, nie wspominając przy tym, by każdy z nich miał jakieś sobie tylko właściwe cechy. Co więcej, jego *saecula* nie są uniwersalne: poszczególne wspólnoty mają odrębne *saeculum*⁹. P. Hay, uwzględniając fakt, że żyjący w III wieku n.e. autor *De die natali* korzystał z literackiej spuścizny Warrona, przypuszcza, że we fragmencie objaśniającym ideę sekularną „Censorinus likely preserves a first-century-BCE perspective” (s. 219). Podobną hipotezę wysuwał dawniej Stefan Weinstock¹⁰. W odniesieniu do przekazu Plutarcha P. Hay podkreśla, że przywołany fragment biografii Sulli jej autor poprzedził opisem cudownego zdarzenia mającego nastąpić w 88 roku p.n.e. — nagłego rozlegnięcia się z nieba przeciągłego dźwięku trąbki, co etruscy wróżbici objaśniali jako znak zbliżania się wielkiej zmiany dla ludzkości (*Sull.* 7, 3). W opinii amerykańskiego badacza „while Plutarch does not cite Sulla in his description of the trumpet blast of 88 BCE, that absence of a citation does not preclude the possibility that Sulla is his source” (s. 220). Należy nadmienić, że w twórczości Plutarcha szesnaście razy cytowane są *Commentarii rerum gestarum* dyktatora¹¹. Według P. Haya w swojej propagandzie Sulla ukazywał własne rządy jako początek nowego, wyjątkowego *saeculum*, w czym niejako wyprzedził Augusta. Mające je zapowiadać cudowne zdarzenie sugerowałoby, że sprawuje on władzę z mandatu bogów. Choć Seneka (*De ira* 1, 20, 4) nadaje pojęciu *saeculum Sullanum* pejoratywny wydźwięk, to „wiek Sulli” miały wyróżniać zarówno innowacje społeczne i polityczne, jak i szeroko zakrojony program budowlany (obejmujący m.in. projekt odbudowy spalonej w 83 roku p.n.e. świątyni Jowisza na Kapitolu). Niczym nowy założyciel Miasta, pierwszy od czasów Serwiusza Tuliusza, poszerzył też Sulla *pomerium*¹². Podkreślano związki łączące go z czczonym przezeń Herkulesem: dokonania władcy, podobnie jak prace herosa, miały przynieść ludzkości

⁹ Choć piszący te słowa pozwolił sobie oddać termin *saeculum* słowem „wiek”, to w przywołanym kontekście nie posiada ono nic wspólnego z polskim „stuleciem”. Według Cenzorynusa „saeculum est spatium vitae humanae longissimum partu et morte definitum” (*DN* 17, 2). Zob. S. Weinstock, *Divus Julius*, Oxford 1971, s. 191.

¹⁰ *Ibidem*, s. 191—192.

¹¹ J.P.V.D. Balsdon, *Sulla Felix*, „The Journal of Roman Studies” 1951, 41, s. 2.

¹² Zob. A. Keaveney, *Sulla. The Last Republican*, London—New York 2005, s. 159.

pokój i bezpieczeństwo¹³. Wewnętrzny pokój po latach wojen domowych zapewnić miał także August. Jego *saeculum* również miało posiadać cechy unikalne. Horacy w ułożonym z okazji igrzysk wiekowych 17 roku p.n.e. *Carmen saeculare* (57—60) stwierdza, że nowe *saeculum* będzie cechować odrodzenie się dawnych cnót¹⁴. Dla Wergiliusza, jak później dla Plutarcha, kondycja ludzkości w poszczególnych okresach sekularnych jest odmienna — jedno *saecula* nazywa poeta *aspera*, inne *aurea* (*Aen.* 1, 291. 6, 792—793). *Saeculum Augustum*, podobnie jak *Sullanum*, miało się wiązać z nastaniem rządów wybitnej jednostki, nowego Romulusa (por. Cass. Dio 53, 16, 7), restauratora licznych miejsc kultu (por. *RGDA* 20, 4), inicjatora odnowy politycznej i społecznej. Narodziny nowej ery i w tym przypadku miało anonsować niecodzienne zdarzenie. Pliniusz (*HN* 2, 93—94) informuje, że w komecie, jaka miała się ukazywać na godzinę przed zachodem słońca przez siedem kolejnych dni podczas igrzysk urządzonych po śmierci Cezara — oficjalnie interpretowanej jako dowód przyjęcia zmarłego w poczet bogów — jego główny spadkobierca dopatrywał się pomyślnej zapowiedzi swojej przyszłej kariery. Serwiusz (*ad Verg. Ecl.* 9, 46) podaje zaś, że gwiazda, jaka ukazała się *medio die* podczas *ludi funebres* ku czci Cezara została na *contio* zinterpretowana przez haruspika Wulkaniusza jako oznaka przejścia z dziewiątego do dziesiątego *saeculum*.

Na sfery, w których poprzednikami Augusta we wdrażaniu pewnych reform wydają się Pompejusz i Katon, zwróciła z kolei uwagę K. Morrell. Warto przypomnieć, że badaczka jest autorką monografii o wpływie wspomnianych polityków na rzymską administrację prowincjonalną¹⁵. Nie podlegają dyskusji analogie między ustanowionymi przez princepsa zasadami zarządu prowincjami a innowacjami wprowadzonymi przez zwycięzcę piratów i Mitrydatesa — od 55 roku p.n.e. zarządzającego Hiszpanią Bliższą i Dalszą za pośrednictwem legatów. W odniesieniu do prowincji ludu rzymskiego August przywrócił istotny punkt *lex Pompeia de provinciis* (52 rok p.n.e.): obowiązek pięcioletniej przerwy pomiędzy preturą czy konsulatem a namiestnictwem prowincji. K. Morrell przypomina też, że Pompejusz miał ograniczyć w 52 roku p.n.e. liczbę adwokatów w procesach sądowych (Cass. Dio 40, 52, 1). O ile w 54 roku p.n.e. M. Emiliusza Skaursa broniło sześćciu obrońców (Asc. 20 C)¹⁶, to dwa lata później w procesie T. Anniusza Milona

¹³ Zob. A. Keaveney, *Sulla and the Games of Hercules*, „L'Antiquité Classique” 2005, 74, s. 217; F. Santangelo, *Sulla, the Elites and the Empire. A Study of Roman Policies in Italy and the Greek East*, Leiden 2007, s. 220; H.I. Flower, *Roman Republics*, Princeton 2010, s. 127. Zob. A.A. Kluczek, *L. Cornelius Sulla in the Roman Numismatic Tradition*, w: *Lucius Cornelius Sulla: history and tradition*, eds. D. Słapek, I.A. Łuć, Lublin 2013, s. 146.

¹⁴ M.A. Kubiacyk, *The Idea of the Golden Age and ludi saeculares in Ancient Rome*, „Studia Europaea Gnesnensia” 2016, 13, s. 397.

¹⁵ K. Morrell, *Pompey, Cato, and the Governance of the Roman Empire*, Oxford 2017.

¹⁶ Zob. G.S. Bucher, *Appian B.C. 2.24 and the Trial de ambitu of M. Aemilius Scaurus*, „Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte” 1995, 44, s. 398.

(52 rok p.n.e.) występują już dwaj (Asc. 40—41, 53 C)¹⁷. Wydaje się, że regulację Pompejusza uchylono lub z czasem wyszła ona z użycia, ponownie zaś zredukowano liczbę obrońców za sprawą Augusta (Asc. 20 C: *post bella civilia ante legem luliam ad duodenos patronos est perventum*). Kasjusz Dion (54, 1, 3) podaje nadto, że lud miał prosić Augusta, by ten wzorem Pompejusza (któremu misję tę powierzono we wrześniu 57 roku p.n.e.¹⁸) podjął się nadzoru nad dostawami i dystrybucją zboża (*cura annonae*). Według K. Morrell nie da się również wykluczyć, że August powierzając ekwitom funkcje prefektów i prokuratorów, zobowiązał ich — na równi z senatorami — do przestrzegania norm, których naruszanie penalizowała *lex repetundarum*. Rozwiązanie takie jest, co prawda, potwierdzone źródłowo dopiero dla czasów Klaudiusza lub Nerona, czego autorka ma pełną świadomość (zob. s. 19)¹⁹. Jak przypomina, Pompejusz podczas swojego drugiego konsulatu (55 rok p.n.e.) miał bezskutecznie występować z inicjatywą objęcia regulacjami *de repetundis* urzędników ekwickich (Cic. *Rab. Post.* 13)²⁰.

W nieco odmiennych obszarach dostrzega K. Morrell (s. 20—26) podobieństwo niektórych koncepcji politycznych Augusta i Katona — późnorepublikańskiego *exemplum* uczciwego urzędnika. Wiadomo, że princeps ten miał ułożyć *Rescripta Bruto de Catone* (Suet. *Aug.* 85, 1). Jako kwesor w 64 roku p.n.e. Katon usiłował wprowadzić istotne innowacje w zakresie nadzoru nad *aerarium*. Przeciwwstawił się praktyce podlegania kwesorów — nominalnie zwierzchników, w praktyce niedoświadczonych i młodych ludzi — starszym od nich i górującym nad nimi doświadczeniem urzędnikom skarbowym. Katon miał uregulować finanse skarbu publicznego i przyczynić się do uporządkowania i zewidencjonowania jego dokumentacji, rzecz ważna na tle procederu fałszowania akt. Po upływie kadencji pozyskał odpisy ksiąg zawierających rachunki od czasów Sulli do własnej kwestury — w czym można się dopatrywać kroku w kierunku utworzenia niezależnego archiwum skarbowego (Plut. *Cat. Min.* 16—18). Niektóre działania Augusta zdają się odpowiadać postulatowi Katona. W 28 roku p.n.e. odebrał on nadzór nad *aerarium* dwóm kwesorom, powierzając go dwóm spośród byłych pretorów (Cass. Dio 53, 2, 1). Z relacji Swetoniusza wynika, że princeps przykładał dużą wagę do staran-

¹⁷ Por. J.S. Ruebel, *The Trial of Milo in 52 B.C. A Chronological Study*, „Transactions of the American Philological Association” 1979, 109, s. 244—245; K. Tempest, *Cicero. Politics and Persuasion in Ancient Rome*, London 2011, s. 145.

¹⁸ Zob. R.T. Ridley, *Pompey's Commands in the 50's: How Cumulative?*, „Rheinisches Museum für Philologie” 1983, 126, s. 136; N. Rogosz, *Polityczna rola senatu w Republice Rzymskiej w latach 59—55*, Katowice 2004, s. 215—216.

¹⁹ Zob. P.A. Brunt, *Charges of Provincial Maladministration under the Early Principate*, „Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte” 1961, 10, s. 198.

²⁰ Zob. G. Rotondi, *Leges publicae populi Romani. Elenco cronologico con una introduzione sull'attività legislativa dei comizi romani*, Milano 1912, s. 405—406; E.S. Gruen, *The Last Generation of the Roman Republic*, Berkeley 1974, s. 242; K. Morrell, *Pompey, Cato...*, s. 156.

nego prowadzenia dokumentacji finansowej. Miał pozostawić po sobie dokładne zestawienia dotyczące zasobów *aerarium* i *fiscus*, jak również zaległych podatków (*Aug.* 100, 4). K. Morell stwierdza ponadto podobieństwo działań Katona i Augusta w sposobie, w jaki obaj podeszli do problemu przestępstw wyborczych (*ambitus*). Przypomina, że korumpowanie elektoratu i Sulla (*Schol. Bob.* 78 St), i Pompejusz (*Asc.* 36 C) próbowali zwalczać za pomocą własnych *leges de ambitu* — pierwszy karząc za nie dziesięcioletnim zakazem sprawowania urzędów, drugi — dożywotnim wygnaniem²¹. Badaczka pomija fakt, że istnienie *lex Cornelia de ambitu* bywa niekiedy kwestionowane²². Poza uchwaleniem *lex Iulia de ambitu* August próbował walczyć ze wspomnianym problemem jeszcze w inny sposób. Według Kasjusza Diona (55, 5, 3) w 8 roku p.n.e. zarzucano urzędującym konsulom dopuszczenie się przestępstw wyborczych. Princeps miał zrezygnować z wszczęcia dochodzenia, zażądał jednak, aby ubiegający się o wybór na rok następny przekazali mu określoną kwotę, którą bezpowrotnie utracą, jeśli w swojej kampanii uciekną się do zabronionych prawem praktyk. Niemal identycznego środka użył podczas swojej pretury w 54 roku p.n.e. Katon (zob. *Cic. Att.* 4, 15, 7; por. *Cic. QFr.* 2, 15, 4; *Plin. HN* pr. 9; *Plut. Cat. Min.* 44, 5—7), któremu *tribunicii candidati* przekazali na podobnych zasadach po 500 000 sesterców²³. K. Morrell zauważa, że August, podobnie jak Katon, usiłował, „to reduce bribery without needing to restort the penalties of the *ambitus law*” (s. 21).

W artykułach P. Haya i K. Morell z pewnością nie zaprezentowano wszystkich podobieństw, jakie można by dostrzec między koncepcjami i reformami trzech przywołanych reprezentantów stronnictwa optymatów a tymi, które wdrażał w życie August. Nie było jednak intencją autorów stworzenie kompletnego katalogu takowych analogii. Rozpatrując je z osobna, niejednokrotnie niemożliwe jest rozstrzygnięcie, czy realizację przez princepsa określonych pomysłów zaproponowanych u schyłku republiki należy zapisać na konto jego intencjonalnej decyzji czy też przypadkowej zbieżności. Nieznajomość szczegółów części przywołanych reform uniemożliwia ich bardziej wnikliwe porównanie. Nieuchwytny pozostaje proces kształtowania się pewnych projektów. *Rebus sic stantibus* trudno stwierdzić, które idee zostały przez Augusta wyłącznie odtwórczo powielone, a które kreatywnie rozwinięte. Analizując zasygnalizowane podobieństwa koncepcji i działań Sulli, Pompejusza i Katona z jednej, a Augusta z drugiej strony, należy zaznaczyć, że nie wszystkie z nich są jednakowo solidnie poświadczone w materiale źródłowym. Opisaną przez Kasjusza Diona reakcję Augusta na przestępstwa wyborcze

²¹ Zwrócono uwagę, że kara ta nie była jednak egzekwowana w sposób bezwzględny. Zob. M. Sobczyk, *Przestępstwo korupcji wyborczej w republikańskim Rzymie*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2014, 66, s. 21.

²² *Ibidem*, s. 20.

²³ Zob. K. Morrell, *Cato and the Courts in 54 B.C.*, „The Classical Quarterly” 2014, 64, s. 669.

w 8 roku p.n.e. przedstawia wyłącznie ten jeden, III-wieczny pisarz. Z kolei pogląd, zgodnie z którym Sulla zmodyfikował etruską koncepcję *saeculum*, nadając temu pojęciu znaczenie okresu o sobie tylko właściwych, unikalnych cechach, skonstruowano w oparciu o założenie — niewynikające *explicite* z przekazu Plutarcha — że we fragmencie przybliżającym koncepcję sekularną był biograf z Cheronei zależny od pamiętników Sulli. Jeśli istotnie w czasach Augusta ważny komponent owej idei stanowiło to, co P. Hay nazywa „periodyzacją jakościową” (*qualitative periodization*), to można zauważyć, że inna występująca w literaturze hipoteza głosi, że zwolennicy nadania okresowi życia princepsa nazwy *saeculum Augustum* mogli brać pod uwagę kryterium ilościowe: żył on bez miesiąca 76 lat — tyle, ile trwało *saeculum* Numy Pompiliusza i łącznie panowanie Romulusa i Numy (37 + 39)²⁴. Pomimo to rozdziały P. Haya i K. Morrell należy uznać, podobnie jak całe dzieło *The Alternative Augustan Age*, za nader interesujące, a zarazem inspirujące do dalszych badań. Wspomniani badacze podnoszą znaczenie nie zawsze docenianego fenomenu — najprościej dającego się określić jako „debt of the Augustan age to the republican past” (s. 26). W czytelniku sięgającym po raz pierwszy do omawianego wydawnictwa tytuł artykułu K. Morrell może wywoływać pewną konsternację. Brzmi on *Augustus as Magpie* (August jako sroka). Do posłużenia się niecodzienną metaforą skłoniły autorkę najnowsze ustalenia ornitologów: stereotyp łasej na błyskotki sroki złodziejki, utrwalony nawet w tytułach opery Gioacchina Rossiniego i utworu Aleksandra Hercena, nie znajduje uzasadnienia w świecie przyrody. Studia P. Hay i K. Morrell z pewnością skłaniają do refleksji, czy istotnie relację Augusta do dziedzictwa republiki można porównać ze stosunkiem sroki kleptomanki do lśniących, przykuwających wzrok przedmiotów (por. Tac. *Ann.* 1, 2, 1). Jak zauważa autorka artykułu *Augustus as Magpie*, dla Augusta „there was political and ideological advantage to be gained from anchoring innovations not simply in the past but specifically in the republican (even *optimata*) tradition” (s. 26). Jeśli princeps nawiązywał też do działań i idei polityków schyłku republiki, to — jak dodaje badaczka — nie czyni to z niego sroki złodziejki.

Bibliografia

- Balsdon J.P.V.D., *Sulla Felix*, „The Journal of Roman Studies” 1951, 41, s. 1—10.
 Breed B.W., *Tua, Caesar, Aetas: Horace Ode 4.15 and the Augustan Age*, „The American Journal of Philology” 2004, 125, s. 245—253.
 Brunt P.A., *Charges of Provincial Maladministration under the Early Principate*, „Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte” 1961, 10, s. 189—227.

²⁴ Zob. S. Weinstock, *Divus Julius...*, s. 194; P. Rehak, *Imperium and Cosmos...*, s. 77—78.

- Bucher G.S., *Appian B.C. 2.24 and the Trial de ambitu of M. Aemilius Scaurus*, „Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte” 1995, 44, s. 396—421.
- The Cambridge Companion to the Age of Augustus*, ed. K. Galinsky, Cambridge 2005.
- Eck W., *Augustus und seine Zeit*, München 1998.
- Eck W., *The Age of Augustus*, transl. D.L. Schneider, Malden 2007.
- Eck W., *La loi municipale de Troesmis: données juridiques et politiques d'une inscription récemment découverte*, „Revue historique de droit français et étranger” 2013, 91, s. 199—213.
- Flower H.I., *Roman Republics*, Princeton 2010.
- Goodman P.J., *Best of Emperors or Subtle Tyrant? Augustus the Ambivalent*, w: *Afterlives of Augustus AD 14—2014*, ed. P.J. Goodman, Cambridge 2018, s. 1—31.
- Gruen E.S., *The Last Generation of the Roman Republic*, Berkeley 1974.
- Keaveney A., *Sulla and the Games of Hercules*, „L'Antiquité Classique” 2005, 74, s. 217—223.
- Keaveney A., *Sulla. The Last Republican*, London—New York 2005.
- Kluczek A.A., *L. Cornelius Sulla in the Roman Numismatic Tradition*, w: *Lucius Cornelius Sulla: history and tradition*, eds. D. Słapek, I.A. Łuć, Lublin 2013, s. 141—157.
- Kubiacyk M.A., *The Idea of the Golden Age and ludi saeculares in Ancient Rome*, „Studia Europaea Gnesnensia” 2016, 13, s. 393—401.
- Kuttner A., *Dynasty and the Empire in the Age of Augustus. The Case of Boscoreale Cups*, Berkeley 1995.
- Lintott A.W., *The Romans in the Age of Augustus*, Chichester 2010.
- Millnor K., *Gender, Domesticity and the Age of Augustus: Inventing Private Life*, Oxford 2005.
- Morrell K., *Cato and the Courts in 54 B.C.*, „The Classical Quarterly” 2014, 64, s. 669—681.
- Morrell K., *Pompey, Cato, and the Governance of the Roman Empire*, Oxford 2017.
- Ogilvie R.M., *The Roman and their Gods: in the Age of Augustus*, London 1969.
- Rehak P., *Imperium and Cosmos. Augustus and the Northern Campus Martius*, Madison 2006.
- Ridley R.T., *Pompey's Commands in the 50's: How Cumulative?*, „Rheinisches Museum für Philologie” 1983, 126, s. 136—148.
- Rogosz N., *Polityczna rola senatu w Republice Rzymskiej w latach 59—55*, Katowice 2004.
- Rotondi G., *Leges publicae populi Romani. Elenco cronologico con una introduzione sull'attività legislativa dei comizi romani*, Milano 1912.
- Ruebel J.S., *The Trial of Milo in 52 B.C. A Chronological Study*, „Transactions of the American Philological Association” 1979, 109, s. 231—249.
- Santangelo F., *Sulla, the Elites and the Empire. A Study of Roman Policies in Italy and the Greek East*, Leiden 2007.
- Scott A.G., *Augustus Age without Augustus?*, „The Classical Review” 2020, 70, s. 449—451.
- Sobczyk M., *Przestępstwo korupcji wyborczej w republikańskim Rzymie*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2014, 66, s. 11—29.
- Tempest K., *Cicero. Politics and Persuasion in Ancient Rome*, London 2011.
- Watkins T.H., *L. Munatius Plancus. Serving and Surviving in the Roman Revolution*. London 2019.
- Weinstock S., *Divus Julius*, Oxford 1971.
- Zanker P., *The Power of Images in the Age of Augustus*, transl. A. Shapiro, Ann Arbor 1988.

Marek Jurkowski

Apology for the Magpie, or Augustus and the Legacy of the Optimates

[Rev. *The Alternative Augustan Age*, eds. Kit Morrell, Josiah Osgood, Kathryn Welch, New York 2019]

Summary

This article presents the basic assumptions and theses of the collection of essays *The Alternative Augustan Age* (ed. K. Morrell, J. Osgood, K. Welch, New York 2019). This book is a post-conference publication; the conference papers, according to the intention of the organisers, are concerning the so-called the Age of Augustus and not the princeps directly. Moving away from the narrative focus on Augustus's actions in literary sources is the most characteristic feature of the book. When discussing its content, Paul Hay's and Kit Morrell's articles have been discussed most copiously. These scholars draw attention to the analogies between some of Augustus's initiatives and the ideas and reforms with which the three politicians associated with the faction of the optimates, Lucius Cornelius Sulla, Gnaeus Pompeius the Great and Marcus Porcius Cato came up towards the end of the republic. According to the author of this article, not all the similarities identified by those researchers find equally robust support in the sources. Nevertheless, their research sheds new light on the problem of Augustus's relationship to the traditions of the republic.

Key words: Augustus, republic, Lucius Cornelius Sulla, Gnaeus Pompeius the Great, Marcus Porcius Cato